

Al- Farabi Kazak Milli Üniversitesinden Rektörümüze Ziyaret

Al- Farabi Kazak Milli Üniversitesinden gelen bir heyet Üniversitemiz Rektörü Prof. Dr. İlyas Çapoğlu'nu ziyar

Al- Farabi Kazak Milli Üniversitesi Türkoloji Bölüm Başkanı Doç. Dr. Askar Turganbayev ve Uluslararası İlişkiler Fakültesi Başkanı Doç. Dr. Şakir Şakımdam, Al- Farabi Kazak Milli Üniversitesi ve Erzincan Üniversitesi arasındaki işbirliğini geliştirmek amacıyla ziyarete geldi. Eğitim Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Recep Polat'ın da katıldığı ziyarette konuşan Rektör Çapoğlu, ziyaretçileri karşılayarak heyet ile bir süre sohbet etti. Ziyarette iki üniversite arasındaki işbirliğinin geliştirilmesi konusunda ne

(EÜ-13.01.2015) (ET-12.01.2015)

Haber Linki: <http://www.erzincan.edu.tr/?Haber=1369>

Erzincan Üniversitesi Rektörlüğü Fatih Mahallesi 24100-ERZİNCAN

TEL: (0446) 226 66 66 FAKS: (0446) 226 66 65

Kayıtlı Elektronik Posta (KEP): erzincanunv@hs02.kep.tr

ҚАЗАҚ БІЛІМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ БАЯНДАМАЛАРЫ 4/2015

Журнал 2008 жылдан бастап шығады

МАЗМҰНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

ЖАЛПЫ ПЕДАГОГИКА. ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ ТАРИХЫ. ЭТНОПЕДАГОГИКА

ОБЩАЯ ПЕДАГОГИКА. ИСТОРИЯ ПЕДАГОГИКИ И ОБРАЗОВАНИЯ. ЭТНОПЕДАГОГИКА

Сарсекеев Б.С.	К проблеме отбора содержания.....	6
Байдрахманов Д.Х.	Шетел тілін оқыту барысындағы танымдық белсенділіктің студенттердің білім деңгейін көтеруіне әсері.....	10
Жусупова Ж.А.	Жеке тұлғаның танымдық қызығушылығын білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында қалыптастыру мәселелері....	15
Исмаилова Г.К. Фоминих К.И.	Современные лексикографические источники неологизмов английского языка.....	20
Аллагулов А.М. Аллагулова И.Н.	Семья и образовательные организации: региональный опыт взаимодействия.....	26
Саипов А. Пошаев Д.Қ. Абуов Ә.Е.	Адами капитал - интеллектуалдық секіріс кепілі.....	31
Тлегенова К.А. Айкенова Р.А. Досанова А.Ж.	«Жобалау тәсілі», «жобалау оқу әрекеті», «жобалау технологиясы» түсініктерінің арақатынасы.....	36
Болотова М.И. Кузьменко Р.В.	Культуротворческая компетентность обучающегося: актуальность и пути решения.....	42
Досанова А.Ж. Тлегенова К.А.	«Көпмағыналы сөздер» тақырыбын өзге ұлттарға жобалау әдісі арқылы оқыту.....	48
Pyassova A.U.	Units of phraseology and classification principles of phraseological units.....	53
Бурганова Р.И. Ярышева Я.А.	Повышение жизнестойкости подростков как профилактика суицида.....	59
Мурзина С.А. Нәби Л.	Бастауыш сынып оқушыларының дарындылығын дамыту мәселелері.....	63

Ещанова Ә.Қ.

Кабдушева А.Б.
Исыпова Н.В. Критерии оценивания продуктивной творческой речи студентов при обучении иностранному языку как основному курсу специальности..... 66

Берлібай А.Б. Использование интерактивных технологий при формировании устойчивой мотивации к изучению английского языка и интереса к профессии учителя у студентов языковых специальностей..... 71

Михалева Е.С. Развитие потенциала одаренных детей в контексте персонифицированного подхода..... 77

Кусаинова Ж.Д.
Аязбаева А.Т. Теоретико – методологические основы формирования профессиональной компетентности у будущих студентов педагогических специальностей..... 81

Джексембаева Г.С. Компетентностный подход как совокупность общих принципов отбора содержания образования..... 86

ТАРИХ ИСТОРИЯ

Кенжебаев Н.Т.
Бектемисова В.А. Роль национальной интеллигенции в политической жизни казахского общества в начале XX века..... 93

ПСИХОЛОГИЯ

Шерьязданова Х.Т.
Аралбаева Р.К. Реалии и перспективы подготовки специалистов для социальной сферы в Республике Казахстан..... 100

ФИЛОЛОГИЯ

Боранбаев С.Р. Ортағасырлық түркі дүниесіне катысты кавказсырты жеріндегі жазбалар..... 107

Машкова С.Н. Тема дома в романе М.А. Булгакова «Белая гвардия» как основополагающий архетип человеческой культуры..... 112

Әбдіғалиева Т.Ә.
Шаяндина А.О. Жер бедері атауларындағы танымдық метафоралардың көрінісі 118

Мәмбетов Ж.О.
Райнбекова Г.С. Акын Светкалі Нұржан лирикасының көркемдік ерекшелігі..... 122

Шормакова А.Б.	Бастауыш сыныпта халық ауыз әдебиеті үлгілерін	129
Абденова К.К.	оқытудың әдіс-тәсілдері.....	
Шадкам З.	Қазақ және түрік тілдеріндегі салмақ пен көлем өлшем	132
Сәлімхан А.	атауларының қолданылу ерекшеліктері.....	
Шакаман Ы. Б.	Тілдік гештальт.....	136
Абылова Г. Е.	Қазақ тілінде фразеологизмдердің сөйлемді мазмұндық	142
	жағынан кеңейту ерекшеліктері.....	
Жұмағұлов С.Б.	Рахманқұл Бердібай - әдебиетші ғалым.....	146
Жұмағұлов А.Б.		
Алимбаев А.Е.		
Кемеңгер Қ.	Қазақ түркітану ғылымының тарихындағы алаш кезеңі.....	152
Шаймарданова С. К.	Молодежный сленг и проблема чистоты языка.....	158
Машрапова Г. К.		

ЭКОНОМИКА

Тажигулова А.Ж.	Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуді талдау және	163
Исаева Б.К.	бағалау.....	

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

Возняк О.А.	Посягательства на половую свободу и половую	168
Умаров А.С.	неприкосновенность несовершеннолетних, сексуальные	
	девиации.....	
Сактаганова И.С.	ҚР әлеуметтік қамсыздандырудың құқықтық реттелуінің	176
Аябекова М.Н.	кейбір мәселелері.....	
Сүлейменова А.Ы.	Отдельные вопросы предмета уголовного	182
	правонарушения.....	

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫС

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА

Абзалова Р.А.	Внедрение клиенториентированной модели	188
Турсынбекова Ж. Д.	профессиональных компетенций социального работника	
	при оказании социальных услуг в сфере здравоохранения	
	на примере социальной службы центра семейного	
	здоровья «Демеу» г. Астаны.....	

ҒАЛЫМ СӨЗІ

СЛОВО УЧЕНОГО

Мазилев В.А.	Фундаментальная наука о психике: 500 лет под именем	194
	психология.....	

- 2 Рахметова С. Жаманқұл П.К., Қабатай Б.Т., Мадиева А.Т. 2-4 сыныптарға арналған «Әдебиеттік оқу» пәнінен оқу бағдарламасы, 09.07. 2010 ж.
- 3 Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. – Алматы: «Санат» 1974, – 320 б.
- 4 Бітібаева Қ. Әдебиет пәнін оқытудың тиімді жолдары. – Алматы: Рауан, 1990. – 200 б.
- 5 Табылдиев Ә. Халық тағылымы. – Алматы: Білім, 1998, – 290 б.
- 6 Қуанәлі М., Көмекова А., Бестаева А. Ертегіні қолдану – тәрбиешінің педагогикалық-психологиялық негізгі техникалық құрылымы // Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту, № 6.-2013. – Б. 25-28.
- 7 Мектепте көркем шығарма талдаудың әдістемелік негіздері. – Алматы, 2009. – 265 б.
- 8 Құрманбаева Г., Дүйсебаев С. Дарыту, дамыту, интеграция. – Алматы: РБК, 2009. – 106 б.
- 9 Әдебиеттік оқу. 2-сынып. – Алматыкітап, 2011. – 245 б.
- 10 Әдебиеттік оқу. 3-сынып. – Алматыкітап, 2011. – 115 б.
- 11 Әдебиеттік оқу. 4-сынып. – Алматыкітап, 2011. – 205 б.

Резюме

В статье анализируются аспекты преподавания устного народного творчества в начальных классах общеобразовательной школы.

Resume

In the article there are analysed the aspects of teaching folk creativitutu in the elementary classes of a secondary school.

ӘӨЖ 81'373; 001.4

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ТҮРІК ТІЛДЕРІНДЕГІ САЛМАҚ ПЕН КӨЛЕМ ӨЛШЕМ АТАУЛАРЫНЫҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

З. ШАДКАМ

филология ғылымдарының кандидаты,
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің доценті

А. СӘЛІМХАН

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
2-курс магистранты

Аннотация

Адам баласы күнделікті өмірде салмақ пен көлемді өлшеу үшін өлшем бірліктеріне жүгінген. Әр ұлттың өзіне сай өлшем жүйесі бар. Ата-бабаларымыздың ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесінің ұрпақтан-ұрпаққа үздіксіз, өңделіп, жаңарып жетуі нәтижесінде өлшеудің өзіндік халықтық жүйесі қалыптасты.

Бұл мақалада қазақ және түрік тілдеріндегі салмақ пен көлемге байланысты өлшем атауларын этнолингвистикалық тұрғыдан зерттей отырып, ұлттық сипатын ашып, тілдік табиғатына тереңірек үңіліп, қазақ және түрік тілдеріндегі салмақ пен көлемге байланысты өлшем атауларын жинақтап, қолданылу аясын қарастырамыз.

Ата-бабаларымызда осы замандағыдай дәл өлшейтін аспап-жабдықтары болмаған. Сондықтан да ертеде салмақ пен көлемді өлшеуде қоршаған орта көріністері, төңіректегі табиғи заттардың бүтін бітімі немесе бөлігі, тұрмыстық заттарға және дене мүшелеріне қарай отырып сандық және салыстырмалы түрде салмақ пен көлемді өлшеп отырған. Сонымен бірге, ғасырлар бойы жинақталған тәжірибесінің ұрпақтан-ұрпаққа үздіксіз, өңделіп, жаңарып жетуі нәтижесінде өлшеудің өзіндік жүйесі қалыптасты. Қазақ және түрік халықтарының өмірі мал шаруашылығы, егін егу болғандықтан ертеректе осы шаруашылықтарға сай салмақ пен көлем өлшемдерін қоршаған орта заттарымен, күнделікті тұрмыстық құралдарға негізделіп болжап, шамалау арқылы өлшеудің әдістерін меңгерген.

Мөлшерсіз дүние жок. Әлемнің де, табиғаттың да өзіндік жарасымды өлшемі, мөлшері бар. Өлшем – өндірілетін өнімдердің, күнделікті тіршілік-тұрмысқа қажетті заттардың сандық және сапалық көрсеткіші. Өлшеудің және өлшеуіштің қажеттілігі тіпті ерте кезде туды, бірақ өлшеу аспаптары мен өлшеу тәсілдері қазіргідей болып бірден қалыптасқан жоқ. Адам әуелі өлшеуіш етіп өз мүшесін не оның қозғалыстағы белгілі бір қалып немесе айналадағы жұртқа таныс бір нәрсені алып, сонымен өлшейді. Бұл қарапайым өлшеуіштер қазіргідей дәл өлшеу үшін қолданылмады, адамның сол кездегі өмір талабына жеткілікті болған жуық өлшеу үшін немесе таныс бір нәрсемен салыстыра отырып өлшенетін нәрсенің қандай екенін шамамен білу үшін қолданылады. Тұмысынан қызығушылығы зор ата-бабамыз еш жазудың, кітаптың көмегінсіз-ақ салмақ пен көлемді өлшеудің бірліктерін ойлап таба білді.

Жалпы кеңістіктегі кездескен нысандардың сипатын алғаш ата-бабаларымыз табиғи күйінде ұғынып түсінген, қоршаған орта мен табиғат құбылыстарындағы түрлі факторларды күнделікті өмір сүру жағдайымен етене байланыста қараған. Қарым-қатынас барысында өзінің күнделікті шаруашылығында атқарған нысандарымен анықтап, өлшеп, межелеп, сырын ұғып тани білген. Дами келе бұл құбылыстар салмақ пен көлем өлшемдеріне айналған.

Шығыс халықтарының көбісінде ең кіші салмақ өлшеміне арпаның дәні алынған. Түрік жазба әдебиеттерінде және соңғы жылдардағы зерттеулер нәтижесінде «арпа» дәні алтын мен асыл тастардың салмағын бағалауға арналған қазыналық өлшем ретінде қолданған. зергерлік өлшем бірлігі ретінде орташа үлкендікте қабықсыз, екі ұшы кесілген салмағы 0,045 гр. Бір арпа дәні алынған, сонымен бірге, түріктер тарапынан осы арпа дәні бұрыннан 2,16 мм ұзындық өлшемі ретінде де пайдаланылған. Мысалы, Дешті қыпшақта арпа дәні үшін аттың қатар қойылған алты тал жалы алынған [1].

Тайлан Татлының зерттеуінде анықталған мысқал өлшемі, бүкіл Ислам өлшем жүйесінің негізін гректердің драхмасына тірелетін дирхем мен Рим, Византия өлшемі солидустың негізінде мысқал құралған. Шариғатқа сай мысқалдың дирхемге арақатынасы $7/10$ болса, ал қолданыста $2/3$ -тен аспады. Яғни мысқал 100 арпа салмағына теңестіріліп 4,5 гр тең болды, ал салмақтың дирхем Осман стандарты бойынша 2,97 гр құрады.

Алтын Орда тұсында Орта Азия мен Қазақстанды мекендеген халықтар арасында мысқалдың бірнеше түрлері ұшырасады: Хорезмде – 4,55 гр, XIV ғасырда Қыпшақтарда 4,41 гр, Самарқанда 4,46 гр алынған.

Ерте кездің өзінде-ақ мысқалдың дәл мәнін өзгеріссіз ұстау үшін оның баламасы болып табылатын шыны сауыттар жасалған. Бертініректе б.з.б. 780 ж. Жасалған осындай шыны сауыттар табылды. Қазіргі зерттеулердің көрсетуі бойынша

олар миллиграмның үштен біріне дейінгі дәлдікпен істелінген. Сол сауыттардың салмағы бойынша бағаласақ, мыскал 43 гр тең.

Мыскал – негізінен, бағалы заттар (алтын, күміс, т.б.) мен бояулардың өлшемі ретінде қолданылған.

Ал мыскалды салмағы үлкен өлшем бірлігі қантармен (56,443 г) салыстырып, оның кішкентай, жеңіл немесе аздығы туралы қашқынның өмірі тұтқынның тіршілігінен гөрі бір мыскал тәуір ғой (Қ. Жұмаділов, Тағдыр) сияқты сөйлемдер әдебиеттерде және батпандап кіріп, мыскалдап шығу сияқты мақалдар екі халықтың тілінде көптеп кездеседі. Мысалы, бл мақал түрік халқының тілінде *hastalık batmanla girer, miskalle çıkar* деп қолданылса, қазақтарда дерт батпандап кіріп, мыскалдап шығады дейді немесе *hastalık kantarla girer, miskalle çıkar*/дерт қантарлап кіріп, мыскалдап шығады, деп айтады. Бұлардан басқа тағы, *alışveriş miskalle, dostluk batmanla*/сауда-саттық мыскалмен, достық батпанмен деген мақал-мәтелдер екі халықтың тілінде астарлы оймен айтылады [2].

Тағы көлемі жағынан ең төмен салмақ өлшем атауына шымшымды жатқызуымызға болады. Бұл өлшем түрік тілінде *fiske* немесе *çitmik* деп қолданылады. Қазақшада шымшым немесе шөкім деп айтылады. Шымшым/*fiske*/*çitmik* басбармақ пен сұқ саусақтың алатын мөлшердегі көлем өлшемі болып саналады. Екі тілдегі бұл өлшем бірлігі мағынасы жағынан бірдей болып келеді және қазіргі таңның өзінде халық арасында, әсіресе ас үйлерде кеңінен қолданыс тапқан. Мысалы, бір шымшым түз/*bir fiske tuz*.

Уыс /*avuç* – жартылай жұмылғанда қолдың (алақанның) ала алатын мөлшері =4 саусақ= 0,07м, басқаша айтқанда, қолдың саусақтарын жымыдастыра бүккендегі алақан аясының іші. Түріктерде де бұл өлшем бірлігі қолданылады, олар *avuç* деп атайды. «Авуш» қазақша баламасы «уыс» деп аударылады. Уыспен қазіргі таңның өзінде ас үйде бидай, күріш, т.б. мөлшерін білуде молынан қолданылады.

Екі алақанның қоса өлшенген салмақтың бірлігі – қос уыс деп айтылады. Қос уыс – уыстың екі есе артық салмағына тең өлшем бірлігі болып табылады. Еворпада көп тараған фунт өлшеміне сәйкес келеді [3].

С. Орхан қадақ сөзіне былай деп түсініктеме береді: «Қадақ 409,5 грамм Самарқанд мыскалының 100 есе көп мөлшердегі салмақ өлшем бірлігі, бұл өлшем Қыпшақ даласы мен болғарларда кеңінен қолданылған және жібек мата бөліктерін осы өлшемге сүйене отырып, қадақ атауын берген».

Түрік халқында *arşın malı kadak ile satılmaz* «қадақ тұратын нәрсе аршынмен сатылмас» мақалында терең ауыспалы мән бар. Яғни граммен сатылатын нәрсені метрлеп сату мүмкін емес деген мағына береді.

Екі халық та ежелгі замандарда жүк пен заттарды тасығандығы тарихтан белгілі. Соның негізінде салмақ өлшемі тұрғысынан жүк/уік атауы пайда болды. Жүк түрік әдебиеттерінде *himl* (арабшадағы жүк сөзінің синонимі) түрінде де кездеседі. *Himl* – арабтың сөзі, аудармасы – жүк.

Анадолыда бактриан (екі өркешті) түйесі нар (бір өркешті) түйеге қарағанда ауыр жүктерді көтере алатындықтан, ал жылқы есекке қарағанда екі есе артық жүк көтере алатындықтан, ал түйе болса жылқыға қарағанда екі есе артық жүк көтере алатындығынан түрлі салмақта жүктердің түрлері қалыптасқан. Осымен байланысты Осман Империясы дәуірінде базар салықтарының соған сәйкес қалыптасқан ережелері болатын. Сондықтан да базар салықтары бойынша түйе жүгі үшін – төрт «акше» (акча), жылқы жүгі үшін – екі «акше» (акча), есек жүгі үшін – бір «акше» (акча) төленген. Осман империясы дәуірінде салық болса, бас деп аталған.